कृषी उद्योग
गुरुवार, दि. ९ एप्रिल २०२०

बळीराजाला मिळतोय राज्यकर्त्यांचा भक्कम ‘आधार’

देशासह संपूर्ण जगाला सध्या कोरोनासारख्या महामारीने वेठीस धरले आहे. याचा फटका देशातील जसा सर्वच क्षेत्राला बसलाय, तसाच मोठा फटका कृषीक्षेत्रालाही बसला आहे. लाखोंचा पोशिंदा आज या महामारीच्या साथीने मेटाकुटीस आला आहे. त्यातून तो सावरावा यासाठी केंद्र आणि राज्य सरकारने कृषी क्षेत्राला बळ देण्यासाठी अनेक कल्याणकारी निर्णय घेतले आहेत. त्याचा फायदा देशासह राज्यातील कोट्यवधी शेतकऱ्यांना होणार आहे.

लॉकडाऊनदरम्यान अतिरिक्त मदत

देशव्यापी लॉकडाऊन परिस्थितीच्या पार्श्वभूमीवर सरकारने नुकतीच कृषी क्षेत्राला दिलासा जाहीर केला होता. गृहमंत्रालयाने अगोदरच कृषी यंत्रांच्या आंतरराज्यीय वाहतुकीसाठी परवानगी दिली होती; परंतु शेतीविषयक किंवा शेतीशी संबंधित उद्योगांना परवानगी न मिळाल्यामुळे फायदा मिळू शकला नाही. परिणामी, आता कृषी यंत्रसामुग्री आणि त्यांचे सुटे भाग विकणारी दुकानेही लॉकडाऊनपासून मुक्त असतील. रबी पिके पिकण्यासाठी तयार असल्याने या पिकांची वेळेवर काढणी करणे अत्यंत आवश्यक आहे. काढणीस कोणत्याही प्रकारची उशीर झाल्याने शेतकऱ्याच्या उत्पादनावर परिणाम होऊ शकतो. हे लक्षात घेऊन सरकारने महामार्गांवर स्थित पेट्रोल पंपांना परवानगी दिली आहे. चहाच्या बागांमध्ये, ५० टक्के कामगार शेती पुन्हा सुरू करतील जेणेकरून लॉकडाऊनदरम्यान त्यांचे उत्पन्न कमी होणार नाही. दरम्यान, सामाजिक अंतर आणि स्वच्छतेच्या सामान्य सूचनांचे अनुसरण करणे अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे आणि कामगारांना या नियमांची पूर्ण काळजी घेण्याचे आवाहन केले जाईल.

कर्जातून दिलासा मिळणार

कोरोना विषाणूची लागण आणि लॉकडाऊनदरम्यान सरकारने सध्या शेतकऱ्यांना आर्थिक दिलासा देण्याचा निर्णय घेतला आहे.

स्पष्टीकरण द्या, केंद्र सरकारने बँकांना हे निवेदन जारी केले आहे, की किसान क्रेडिट कार्डच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांना देण्यात येणाऱ्या सर्व पीक कर्जाचे ईएमआय भरणे सध्या बंद केले जावे. आता पीक कर्ज घेणारे शेतकरी आपले ईएमआय पेमेंट ३१ मेपर्यंत जमा करू शकतात. यासह केंद्र सरकारने असेही म्हटले आहे, की शेतकऱ्यांकडून कर्ज परतफेड करताना बँकेकडून कोणतेही व्याज आकारले जाणार नाही. अवकाळी पाऊस आणि लॉकडाऊनमुळे शेतकरी अडचणीत सापडला आहे. या लॉकडाऊनचा परिणाम शेतकऱ्यांवर होतो आणि त्या बदल्यात त्यांना मिळणारी रक्कमही. प्रधानमंत्री किसान सन्मान निधी योजनेंतर्गत देशभरातील शेतकऱ्यांना किसान पतपत्रे उपलब्ध करुन दिली जात आहेत. किसान क्रेडिट कार्डच्या माध्यमातून बँका शेतकऱ्यांना हमी न देता दीड लाख रुपयांपर्यंतची कर्ज देतात. चार टक्के व्याजदरावर शेतकऱ्यांना तीन लाखांपर्यंत कर्ज मिळते. किसान क्रेडिट कार्डच्या माध्यमातून केंद्र सरकार शेतकऱ्यांना आर्थिकदृष्ट्या सक्षम बनविण्याचा प्रयत्न करीत आहे. किसान क्रेडिट कार्ड अंतर्गत १.६० लाख रुपयांपर्यंतची हमी गॅरंटीशिवाय दिली जाते.

दहा हजार कोटी दिले जाणार!

ऑक्टोबर व नोव्हेंबर महिन्यात झालेल्या अवकाळी पाऊस व गारपिटीमुळे शेतकऱ्यांच्या पिकांचे नुकसान झाले आहे. या नुकसानीची भरपाई करण्यासाठी मोदी सरकार महिन्याच्या २० तारखेपर्यंत १०,००० कोटी रुपयांचे पॅकेज जारी करू शकेल. याविषयी आधीच अटकळ बांधली जात होती. पण, आता लॉकडाऊनदरम्यान सरकार शेतकऱ्यांना दिलासा देण्याचा प्रयत्न करीत आहे. पंतप्रधान पीक विमा योजनेंतर्गत १०,००० कोटींची ही रक्कम थेट लाभाद्वारे शेतकऱ्यांच्या बँक खात्यात वर्ग केली जाईल. पीक संरक्षणाची रक्कम लवकर सोडण्यासाठी सरकार विमा कंपन्यांवर दबाव आणत आहे. पीक नुकसानीची भरपाई सरकार लवकरच शेतकऱ्यांना करू इच्छित आहे,

कारण लॉकडाऊनमुळे शेतकऱ्यांनाही अडचणींचा सामना करावा लागत आहे, हे सरकारला माहीत आहे. एवढेच नाही तर शेतकऱ्यांना रब्बी पिकांची वेळेत पिके घेता येत नाहीत. एका खासगी वृत्तपत्राच्या वृत्तानुसार, कृषी मंत्रालयाच्या एका वरिष्ठ अधिकाऱ्याने पीक विम्याच्या रकमेची गणना आता अंतिम टप्प्यात आली असल्याचे म्हटले आहे. लवकरच आम्ही शेतकऱ्यांना दिलासा देऊ.

हेल्पलाइन क्रमांक प्रसारित

संपूर्ण जगात कोविड-१९ महामारीचे पीडित आहे. तरी कृषी विभागाने (३१ मार्च, २०२०) बंगळुरुत आपल्या मुख्यामध्ये एक हेल्पलाईन सुविधा चालू केली आहे. कोरोनोवायरस लॉकडाऊनदरम्यान कृषी कार्यात सामान्य स्थितीत सुधारणा करणे, कृषी विभागामार्फत हे पाऊल उचलले गेले आहे. कृषी निदेशक बी.श्री. श्रीनिवासन यांनी शेतकऱ्यांची कामे करण्यासाठी कीटकनाशक, उपकरणे, बियाणे आणि इतर घटकांची आवश्यकता असल्याचे सांगितले. त्याकरिता, विभाग आपल्या सर्व जिल्हास्तरीय अधिकाऱ्यांना याची पूर्तता करण्याचे निर्देश दिले आहे. शेतकऱ्यांच्या समोर असलेली समस्या त्यांच्या उपरोक्त बाजारपेठांपर्यंत जाणून घेऊ शकत नाहीत

आणि त्यांच्या दुष्परिणामांची काळजी घेण्याकरिता कृषी क्षेत्राच्या समस्या निवारण सेवेची उपलब्धता कमी आहे. श्री श्रीनिवास म्हणाले, कृषी विभाग मुख्यत: ते पाहात आहेत, की ग्रामीण भागात कृषीसंबंधी घटक उपलब्ध होतील. तसेच फार्म सर्व्हिस प्रॉड्यूसेस दुकानांना पास उपलब्ध करत आहोत. तसेच या संबंधात जागरूकता आणण्याचा प्रयत्न करीत आहोत. कृषी विभाग हेल्पलाइन नंबर ०८०२२२११७६४ किंवा ०८०२२२१२८१८ यावर संपर्क साधता येणार आहे.

दुग्ध व्यवसायासाठी योजना

केंद्र सरकारद्वारे चालवली जाणारी ही योजना २०१० मध्ये सुरू करण्यात आली आहे. चांगल्या जातीच्या वासरांची संख्या वाढविणे हे या योजनेचे उद्दिष्ट आहे. या योजनेंतर्गत ३३ टक्के अनुदानास पात्र ठरतील. या योजनेत, अल्पभूधारक शेतकरी आणि जमीन नसलेल्या लोकांना प्राधान्य दिले जाते. कर्जाची माहिती : दुधाळ जनावरांच्या खरेदीसाठी उच्च जातीच्या गायी व म्हैस विकत घेण्यासाठी पाच लाख रुपयांचे कर्ज उपलब्ध आहे. दुधाळ जनावरांच्या खरेदीसाठी दहा लाखांचे कर्ज उपलब्ध आहे. या योजनेच्या संपूर्ण माहितीसाठी आपण नाबार्ड कार्यालयात संपर्क साधू शकता. योजनेसाठी अनुदान विविध टक्केवारीमध्ये उपलब्ध आहे.

बदलत्या हवामानावर आधारित संरक्षित शेती

हवामान बदलाच्या पार्श्वभूमीवर नियंत्रित शेती अर्थात संरक्षित शेती खूप महत्त्वाची आहे. संरक्षित शेती पद्धतीने भाजीपाला, फुलपिके इत्यादींचे अधिक उत्पादन, उच्च दर्जा उत्पादन मिळवून शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात वाढ होते. यासाठी हरितगृह, प्लॅस्टिक टनेल, शेडनेट गृह, प्लॅस्टिक मल्चिंग इत्यादींचा वापर होतो. यातून ग्रामीण भागातील युवकांना कृषी क्षेत्रात दर्जेदार स्वयंरोजगार उपलब्ध होतो. बिगर मोसमी पिकांचे उत्पादन घेणे शक्य होते. राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान योजनेंतर्गत या प्रकारच्या शेतीसाठी अर्थसहाय्य करणारी योजना पुढीलप्रमाणे आहे. यापैकी काही घटकांना नानाजी देशमुख कृषी संजीवनी प्रकल्प अंतर्गत १५ निवडक जिल्ह्यात अनुदान देय आहे.

हरितगृह : उच्च तंत्रज्ञान खर्चाच्या ५० टक्के किंवा मॉडेल मापदंडानुसार देय असलेल्या (रू. १,१७३ ते रू. १,४३० प्रती चौ.मी.) यापैकी कमी असेल ते अनुदान कमीत कमी १,००० चौ.मी. ते जास्तीत जास्त ४,००० चौ.मी. मर्यादित देय. (रू. ७०० ते रू. ८४३ प्रती चौ.मी.) सर्वसाधारण हरितगृह खर्चाच्या ५० टक्के किंवा मॉडेल मापदंडानुसार देय असलेल्या (रू. ८०६ ते रू. ९३५ प्रति चौ. मी.) यापैकी कमी असेल ते अनुदान. लाकडी सांगाडा व नैसर्गिक वायू विजन तंत्रज्ञान खर्चाच्या ५० टक्के किंवा मॉडेल मापदंडानुसार देय असलेल्या (रू. २७० ते रू. ३११ प्रति चौ. मी.) यापैकी कमी असेल ते अनुदान कमीत कमी ५०० चौ.मी. ते जास्तीत जास्त ४,००० चौ.मी. मर्यादित देय. (रू. ४२२ ते ५३७ प्रती चौ.मी.)

शेडनेट हाऊस : राऊंड टाईप प्रती लाभार्थी ५०० चौ.मी. ते ४,००० चौ.मी. च्या दरम्यान शेडनेट साठी खर्चाच्या ५० टक्के किंवा मॉडेल मापदंडानुसार देय असलेल्या (रू. ४५४ ते ६०४ प्रती चौ.मी.) यापैकी कमी असेल ते अनुदान. फ्लॅट टाईप प्रति लाभार्थी १,००० चौ.मी. ते ४,००० चौ.मी. च्या दरम्यान शेडनेटसाठी खर्चाच्या ५० टक्के किंवा मॉडेल मापदंडानुसार देय असलेल्या (रू. ३४५ ते रू. ४७६ प्रती चौ.मी.) यापैकी कमी असेल ते अनुदान.

प्लॅस्टिक टनेल : प्रतिलाभार्थी जास्तीत जास्त १,००० चौ.मी. क्षेत्रासाठी खर्चाच्या ५० टक्के सर्वसाधारण क्षेत्रासाठी जास्तीत जास्त रू. ३०/- प्रति चौ.मी. व डोंगराळ क्षेत्रासाठी रू. ३७.५०/- प्रति चौ.मी. या पैकी जे कमी असेल ते अनुदान देय आहे पक्षी रोधक/गारपीट रोधक जाळी: खर्चाच्या ५० टक्के अनुदान, प्रति लाभार्थी जास्तीत जास्त ५,००० चौ.मी. क्षेत्रासाठी रू. १७.५० प्रति चौ.मी. यापैकी जे कमी असेल ते अनुदान देय आहे. **प्लॅस्टिक अच्छादन :** प्रती लाभार्थी जास्तीत जास्त २ हेक्टर क्षेत्रासाठी खर्चाच्या ५० टक्के सर्वसाधारण क्षेत्रासाठी जास्तीत जास्त रू. १६,०००/- प्रतिहेक्टर व डोंगराळ क्षेत्रासाठी रू. १८,४००/- प्रतिहेक्टर अनुदान. **प्लॅस्टिक मल्च लेईंग मशीन :** यासाठी अल्प भूधारक शेतकऱ्यांना ५०% रू. ३५,०००/- च्या मर्यादित आणि इतर मोठ्या शेतकऱ्यांना ४०% रू. २८,०००/- च्या मर्यादित (कृषी यांत्रिकीकरण/राष्ट्रीय फलोत्पादन अभियान)

शेततळ्यास प्लॅस्टिक अच्छादन : महात्मा गांधी राष्ट्रीय ग्रामीण रोजगार हमी योजना, राष्ट्रीय कृषी विकास योजना, मागेल त्याला शेततळे, भरड धान्य अभियान, राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अभियान, कोरडवाहू शेती अभियान, गळीत धान्य अभियान किंवा स्वखर्चाने खोदलेले शेततळे यास प्लॅस्टिक फिल्म अस्तरीकरणासाठी एकूण अनुज्ञेय खर्चाच्या ५०% रू. ७५,०००/- च्या मर्यादित अनुदान देय आहे. यासाठी शेतकरी समूहाकडे फलोत्पादन पीक असणे गरजेचे आहे.

फुलपिकांचे लागवडीसाठी अर्थसहाय्य : याती भाजीपाला लागवडीसाठी रोपे खरेदी, गादी वाफे तयार करणे, प्लॅस्टिक आच्छादन, विद्राव्य खते आणि पीक संरक्षण औषधीसाठी प्रती चौ.मी. रू. १४०/- चा खर्चाचा मापदंड आहे. यासाठी देय खर्चाच्या ५०% अनुदान देय असून, एका लाभार्थ्यास जास्तीत जास्त ४,००० चौ.मी. क्षेत्र मर्यादित देय आहे. तर फुलपिकांमध्ये गुलाब, लिलियम, कार्नेशन, जरबेरा लागवडीसाठी देय खर्चाच्या ५०% अनुदान देय असून, एक लाभार्थ्यास जास्तीत जास्त ४,००० चौ.सी. क्षेत्र मर्यादित देय आहे.

लाभार्थी निवड निकष : अर्जदार शेतकऱ्याची स्वत:च्या मालकीची जमीन असावी. शेतकऱ्याची स्वत:च्या मालकीची जमिन नसल्यास, इतर शेतकर्याची किमान १० वर्षे पेक्षा जास्त कालावधीसाठी भाडेपट्ट्यावर जमीन घेतलेली असावी, याबाबत दुय्यम निबंधकाकडे नोंदणीकृत केलेला भाडेकरार हा हरितगृह, शेडनेट उभारणीसाठी ग्राह्य धरण्यात येईल. या योजनेत वैयक्तिक शेतकरी, शेतकऱ्यांच्या सहकारी संस्था, शेतकऱ्यांच्या उत्पादक कंपन्या, शेतकरी समूह व बचत गट यांना लाभ घेता येईल. या योजनेअंतर्गत एका लाभार्थ्यास हरितगृह व शेडनेट गृहासाठी प्रत्येक कमीत कमी ५०० चौ.मी. तर जास्तीत जास्त ४,००० चौ.मी. क्षेत्र मर्यादेपर्यंत लाभ घेता येईल. या पूर्वी याच किंवा इतर योजनेत लाभ घेतला असल्यास अशा सर्व योजना मिळून प्रती लाभार्थी जास्तीत जास्त ४,००० चौ.मी. क्षेत्र मर्यादित अनुदान लाभ घेता येईल.

याबाबत अधिक माहितीसाठी आपल्या संबंधित तालुका कृषी अधिकारी कार्यालयाशी संपर्क साधावा.

- विनयकुमार आवटे

उन्नत शेतीसाठी कृषी शिक्षण आवश्यक

दर वर्षी लाखोंच्या संख्येने विद्यार्थी बारावी पास होतात. इथूनच सुरु होतो खऱ्या कारकीर्दीला वळण देण्याचा मार्ग. अनेक विद्यार्थी ठरलेल्या पाऊलवाटा निवडून व्यावसायिक शिक्षण शाखांत प्रवेश घेऊन स्वतःला मुक्त झाल्याचा अनुभव करतात. पण, केवळ प्रवेश मिळणे म्हणजे भविष्य सुरक्षित करणे नव्हे. स्पर्धेच्या आणि आधुनिकीकरणाच्या या चढाओढीत आपण रुळलेल्या पाऊलवाटा सोडून विचार करायला हवा. अनेक शाखा आहेत जिथे प्रचंड संधी आहेत आणि अत्यल्प स्पर्धासुद्धा. पण, आपल्याला सवयच झाली आहे जिथे लोंढा जाईल तिकडे पळत जायची. नित्य क्रमाने ठरलेल्या व्यावसायिक विद्या शाखांत सध्या संतृप्तता झाली असून, पुढे रोजगार मिळण्याच्या अनेक समस्या भेडसावत आहेत.

शिवाय, सर्वच व्यावसाईक शिक्षण शाखांची शिक्षण शुल्क हे सर्व सामान्य पालकांना डोईजड आहेच. त्यात ही व्यावसायिक शिक्षण देणारी महाविद्यालये सर्व सोयी सुविधांनी परिपूर्ण नसल्याने प्रवेश घेणारा विद्यार्थीच त्यात होरपळून निघतो. त्या विद्यार्थ्याला केवळ पुस्तकी ज्ञानसुद्धा शास्त्रशुद्ध पद्धतीने मिळत नाही आणि त्यात प्रात्यक्षिक ज्ञान किंवा कौशल्याचा अभाव असतो.

आज शेतकऱ्याची अवस्था खूप बिकट आहे, असे चित्र सर्वत्र आपल्याला दिसते. शेतकऱ्याचे उत्पन्न आणि दर्जा वाढवायचा असेल, तर शेतकऱ्याला शैक्षणिक दृष्टिकोन दिला पाहिजे. यासाठी शेतकऱ्याने आपल्या किमान एका अपत्याला किंवा घरातील व्यक्तीला कृषी आणि संलग्न विद्या शाखांत प्रवेश घ्यावयास हवा. अशा परिस्थिती व्यावसायिक शिक्षण शाखांत कृषी आणि कृषी संलग्न विद्याशाखा हा एक उत्तम पर्याय ठरू शकतो. बी.एस.सी (ॲग्रीकल्चर), बी.एस.सी (हॉर्टिकल्चर), बी.एस.सी (ॲग्रीकल्चर

बायोटेक्नॉलॉजी), बी.टेक (फूड टेक्नॉलॉजी), बी.टेक (ॲग्रीकल्चर इंजिनिअरिंग अँड टेक्नॉलॉजी) आणि बी.एस.सी (ॲग्रीकल्चर बिझनेस मॅनेजमेंट) अशा विविध पदवी या कृषी शिक्षण शाखांच्या असून, प्रत्येक शाखा एक शाश्वत रोजगारनिर्मितीचे आणि रोजगार हमीचे ग्वाही देते. वाढती लोकसंख्या, शहरी भागाकडे लोकांचा वाढता कल, ग्रामीण भागातील समस्या, पाण्याची टंचाई, दुष्काळसदृश्य परिस्थिती, अनिश्चित हवामानातील बदल या आणि अनेक कारणांमुळे शेतीमुळे प्रगती होण्याचा सूर्य अस्तास गेल्याचे दिसते. शेतीच प्रमुख व्यवसाय असणाऱ्या देशात शेतीचे बळकटी करण करणे अनिवार्य आहे. कृषी शिक्षणामुळे आजच्या आधुनिक तरुण वर्गाला शेतीविषयी जागरूकता निर्माण होऊन निसर्ग संवर्धाची ओढ निर्माण होण्यास नक्कीच मदत होईल. शेती व्यवसायाला पत आणि प्रतिष्ठेचा दृष्टिकोन या कृषी शिक्षित पदवीधरांमुळे मिळणे शक्य होणार आहे. कृषी शिक्षणामुळेच विविध वनस्पतीच्या जाती प्रजातींचे संवर्धन, अधिक उत्पन्न देणाऱ्या वाणांची निर्मिती, कृषीपूरक उद्योग व्यवसायाला चालना, अन्न प्रक्रिया उद्योग आणि कृषी संलग्न विपणन आणि व्यापार अशा सर्वांगाने विकास साधने सहजच होईल. शास्त्र शुद्ध पद्धतीने शेती आणि तांत्रिक पद्धतीने शेतीमालाचे मूल्यवर्धन हे कृषी शिक्षणामुळे सोपे होईल. तेव्हा कृषी शिक्षणातून सर्वोतोपरी विकास घडून शाश्वत प्रगती होणार.

- प्रा. एस.एन. चौधरी

शेतीला पूरक शेळीपालन व्यवसाय

खेडोपाडी आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत असणारे शेतमजूर, कष्टकरी शेळीपालनातून आर्थिक फायदा मिळवतात. साधारणतः १० ते १२ शेळ्यांचा कळप सांभाळणाऱ्या गरिबास शेळीकडून मिळणारे उत्पन्न आपले ५ ते ७ माणसांच्या कुटुंबाचा उदरनिर्वाह करण्यास अत्यंत उपयोगी पडते. भारतात शेळ्यांची संख्या अंदाजे १५ कोटी आहे. जगातील एक पंचमांश शेळ्या भारतात असून, त्या जगातील इतर देशांच्या मानाने सर्वाधिक आहेत.

शेळीची निवड : उत्तम उत्पादनक्षमता असलेला कळप तयार करण्यासाठी शेळ्यांच्या निवडीकडे लक्ष देणे आवश्यक असते. शेळीच्या नाकपुड्या मोठ्या असाव्यात. डोळे पाणीदार असावेत. शेळी वयाप्रमाणे पूर्ण वाढ झालेली असावी. शक्यतो एक वेत झालेली शेळी विकत घ्यावी. एका वर्षात शेळीचे वजन ३० किलोपेक्षा कमी नसावे. कास मोठी व मऊ असावी. सड सारख्या लांबीचे असावेत. सड सुके नसावेत. खांद्यापासून पुठ्यापर्यंतचा भाग सरळ असावा. छाती भरदार, पोट मोठे व डेरेदार असावे. केस व त्वचा तुकतुकीत असावी. शेळीचे चारही पाय मजबूत व सरळ असावेत. शेळी नियमितप्रमाणे माजावर येणारी व न उलटणारी असावी. शेळी जुळे करडे देणारी असावी. शेळी आकाराने मोठी असावी. तिची मान लांब असावी. तोंडापासून शेपटीपर्यंत असणारा लांबपणा हेही महत्त्वाचे लक्षण आहे.

महाराष्ट्रातील शेळ्यांच्या जाती - उस्मानाबादी शेळी, संगमनेरी शेळी, सुरती (खानदेशी/निवाणी), कोकण कन्याळ, बेरारी शेळी.

शेळ्यांचा गोठा : गोठ्यासाठी जागा निवडताना ती हवेशीर असावी, आजूबाजूला पाणथळ जमीन नसावी. गोठ्याची जागा शक्यतो उंचावरची, उतार असलेली व पाण्याचा निचरा होणारी असावी. गोठा बांधताना प्रथम किती जागा लागेल याचा विचार करावा. शेळीसाठी १० चौ.फूट, पैदाशीच्या बोकाडासाठी २५ चौ. फूट व लहान करडासाठी ७ चौ. फूट एवढी जागा लागते. गोठ्यात शेळ्यांना पिण्यासाठी पाण्याची व्यवस्था असावी. एका शेळीला दररोज किमान ७ लीटर पाण्याची आवश्यकता असते. गोठा बांधताना गोठ्यात पुरेसा सूर्यप्रकाश व हवा खेळती राहील हे पाहावे. शेळ्यांसाठी फार खर्चीक गोठ्याची आवश्यकता नसते, शेतातील उपलब्ध साहित्य वापरून गोठे बांधता येतात. गोठ्याची लांबी पूर्व-पश्चिम ठेवावी. गोठा २ प्रकारचा असू शकतो. बंदिस्त गोठा आणि मुक्त गोठा. शेळ्यांच्या आहारविषयक सवयी हलता वरचा ओठ आणि जिभेच्या साह्याने, शेळ्या खूप लहान गवत खाऊ शकतात आणि थोड्या उंचीवरील (झुडपे, लहान झाडे) पाल्यावर चरू शकतात. शेळ्या खाण्याच्या बाबतीत अतिशय चोखंदळ असतात. शेळ्या विविध प्रकारचा पाला आणि वनस्पती खाऊ शकतात. शेळ्या वेगवेगळ्या प्रकारची चव ओळखू शकतात (कडू, गोड, आंबट, खारट).

जिथे वनस्पतींचा पुरवठा तुरळक असतो, तिथे शेळ्या औषधी वनस्पती आवडीने खातात आणि त्यामुळे त्या वाळवंटात सुद्धा राहू शकतात. शेळ्यांमध्ये खनिज मिश्रणाची गरज जास्त असते. काष्ठतंतूचा वापर करण्याची शेळ्यांमध्ये अद्भुत क्षमता असते. पायाभूत चयापचय दर आणि थायरोक्झीनचे प्रमाण शेळ्यांमध्ये जास्त असल्यामुळे शेळ्यांना जास्त खाद्य लागते. द्विदल जातीचा चारा शेळ्या आवडीने खातात. मांसल शेळ्यांना त्यांच्या शरीराच्या वजनाच्या ३ ते ४ टक्के शुष्क पदार्थांची गरज असते. दूध देणाऱ्या शेळ्यांना त्यांच्या शरीराच्या वजनाच्या ५ ते ७ टक्के शुष्क पदार्थांची गरज असते.

शेळीची पचनसंस्था मुखगुहा अन्ननलिका पोटाचे ४ भाग असतात.

१) कोटी पोट : चारा साठवला जातो, चार्यावर जीवाणू व विकराद्वारे रासायनिक अभिक्रिया होण्यास सुरुवात होते. २) जाळी पोट : अशुद्धता वेगळी केली जाते. ३) ओमेझम/पडदा पोट : ओमेझममध्ये अंकुरासारखा मांसल थर असतो. यामध्ये शिल्लक राहिलेले अन्न भरडले जाऊन अत्यंत पातळ होते. ४) छोटे पोट/खरे पोट : लहान करडांमध्ये सक्रीय असते. पचनक्रिया होते. लहान आतडेमोठे आतडे गुदाशय शेळ्यांच्या नवजात करडांची देखभाल कशी करावी.

शेळीपालन व्यवसायात सर्वात जास्त खर्च हा शेळ्यांच्या खाद्यावर होत असतो. शेळ्यांच्या उत्तम वाढीसाठी, चांगल्या आरोग्यासाठी, उत्तम प्रजनन व दूध उत्पादनासाठी ऊर्जा, प्रथिने, जीवनसत्वे, खनिजे, पाणी यासारख्या पोषक घटकांची संतुलित प्रमाणात आवश्यकता असते. शेळ्याच्या विशिष्ट पचन संस्थेमुळे त्यांना चाऱ्याची गरज मुख्यतः ३ स्वरुपात लागते-हिरवा चारा, वाळलेली वैरण, पशुखाद्य व पूरकखाद्य (खनिजे, जीवनसत्वे) इ.

पंतप्रधान किसान योजना : ७ हजार ३८४ कोटी रुपये शेतकऱ्याच्या खात्यात जमा. केंद्र सरकारने पंतप्रधान किसान योजनेच्या अंतर्गत शेतकऱ्यांच्या बँक खात्यात ७ हजार ३४८ कोटी रुपये टाकले आहेत. मागच्या महिन्यात कोविड-१९ मदत पॅकेज जाहीर करण्यात आले होते, त्यानंतर हे पैसे टाकण्यात आले होते. ऑगस्ट - जुलैपर्यंत ९ कोटी शेतकऱ्यांच्या खात्यात २ हजार रुपये देण्याचे ध्येय आहे. लॉकडाऊनच्या काळात हा पैसा शेतकऱ्यांना मिळावा यासाठी सरकार प्रयत्नशील आहे. गरीब कल्याण योजनेंतर्गत १.७ लाख कोटींचा मदत निधी केंद्राने जाहीर केला होता. यातील एक भाग म्हणजे पंतप्रधान - किसान या योजनेचा २०२०-२१ चा पहिला हफ्ता लवकरात लवकर शेतकऱ्यांना द्यावा, असे सांगण्यात आले.